Kushakova CH.S.

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti 2-kurs magistranti

TARBIYACHILARDA KASBIY SAMARADORLIKNI TA'MINLOVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR (EMPIRIK TAHLIL ASOSIDA)

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning kasbiy samaradorligini ta'minlovchi psixologik omillar empirik tahlil asosida o'rganilgan. Tadqiqotda ichki motivatsiya, emotsional intellekt, stressga chidamlilik va kommunikativ kompetensiya kabi omillarning kasbiy faoliyatga ta'siri tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, yuqori motivatsiyaga ega tarbiyachilar kasbiy faoliyatda yuqori natijalarga erishadi. Shu asosda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: kasbiy samaradorlik, motivatsiya, emotsional intellekt, empatiya, stressga chidamlilik, tarbiyachi.

Kirish

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida tarbiyachining roli muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli tarbiyachilar faoliyatining samaradorligini oshirish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida qaraladi.

Kasbiy samaradorlik — bu xodimning o'z vazifalarini sifatli, barqaror va natijador bajarish darajasidir. Tarbiyachining samaradorligi nafaqat uning bilim va tajribasiga, balki psixologik holati va shaxsiy xususiyatlariga ham bog'liq.

Ayniqsa, bolalar bilan ishlash jarayonida sabr-toqat, emotsional muvozanat, mehribonlik, muloqotchanlik hamda stressga bardoshlilik kabi psixologik sifatlar tarbiyachining kasbiy faoliyatida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu sifatlar nafaqat pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi, balki bolalarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois mazkur maqolada tarbiyachilarning kasbiy samaradorligini ta'minlovchi psixologik omillar empirik tahlil asosida tizimli ravishda yoritiladi.

Psixologiya fanida kasbiy samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar yuzasidan turli nazariy yondashuvlar shakllangan. Jumladan, Abraham Maslou tomonidan ilgari surilgan ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga ko'ra, inson faoliyati ichki ehtiyojlar va motivatsiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shaxsning o'zini namoyon qilishi kasbiy samaradorlikning muhim sharti hisoblanadi. Bu yondashuv tarbiyachining o'z kasbiga bo'lgan ichki qiziqishi va ma'naviy ehtiyojlari uning ish faoliyatida yuqori natijalarga erishishiga xizmat qilishini asoslaydi.

Shuningdek, Frederik Herzberg[1] tomonidan ishlab chiqilgan ikki omilli nazariya doirasida mehnatdan qoniqish va rag'batlantirish omillari alohida ajratib ko'rsatiladi. Unga ko'ra, gigiyenik omillar (ish sharoiti, maosh, boshqaruv tizimi) salbiy holatlarning oldini olsa, motivatsion omillar (e'tirof, yutuq, kasbiy o'sish imkoniyatlari) bevosita ish samaradorligini

[1] Герцберг Ф. Труд и природа человека. — Москва: Вильямс, 2007.

oshiradi. Tarbiyachilar faoliyatida ushbu omillarning uyg‘unligi ularning kasbiy barqarorligi va samaradorligini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, Daniel Goleman tomonidan asoslangan emotsional intellekt konsepsiyasi zamonaviy pedagogik faoliyatda alohida ahamiyat kasb etadi. Uning ilmiy qarashlariga ko‘ra, shaxsning o‘z hissiyotlarini boshqara olish qobiliyati, empatiya darajasi hamda ijtimoiy ko‘nikmalari ish unumdorligiga bevosita ta’sir qiladi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim muassasalarida faoliyat yurituvchi tarbiyachilar uchun emotsional intellekt komponentlari – bolalarni tushunish, ular bilan samarali muloqot o‘rnatish va ijobiy psixologik muhit yaratish – kasbiy muvaffaqiyatning muhim omili hisoblanadi.

Tarbiyachilarning kasbiy samaradorligi ko‘p qirrali psixologik omillarga bog‘liq bo‘lib, ular orasida ichki motivatsiya, mehnatdan qoniqish va emotsional intellekt yetakchi o‘rin egallaydi. Mazkur omillarni empirik jihatdan o‘rganish esa pedagogik faoliyatni takomillashtirish va ta’lim sifatini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Yuqorida keltirilgan nazariy yondashuvlar va ilmiy qarashlardan kelib chiqib, pedagogik faoliyat samaradorligini belgilovchi asosiy psixologik omillarni tizimli ravishda ajratish mumkin. Xususan, tarbiyachining kasbiy muvaffaqiyati quyidagi o‘zaro bog‘liq psixologik komponentlar orqali ta’minlanadi.

Avvalo, ichki motivatsiya shaxsning kasbga nisbatan ongli qiziqishi, maqsadga intilishi va o‘z faoliyatidan ma’naviy qoniqish olishida namoyon bo‘ladi. Bu omil Abraham Maslou[2] nazariyasida ta’kidlangan o‘zini ro‘yobga chiqarish ehtiyoji bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, tarbiyachining kasbiy faoliyatga bo‘lgan sadoqatini mustahkamlaydi.

Emotsional barqarorlik esa pedagogning turli pedagogik vaziyatlarda o‘z hissiyotlarini nazorat qila olishi, keskin holatlarda muvozanatni saqlashi bilan tavsiflanadi. Bu sifat ayniqsa bolalar bilan ishlashda muhim bo‘lib, ijobiy psixologik muhit yaratishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Kommunikativ kompetensiya tarbiyachining bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o‘rnatish qobiliyatini anglatadi. Bu jarayonda nutq madaniyati, tinglash ko‘nikmalari va ijtimoiy moslashuvchanlik muhim rol o‘ynaydi. Mazkur omil Daniel Goleman [3]tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy ko‘nikmalar tarkibiga kiradi.

Empatiya – bu boshqalarning hissiy holatini anglash va unga mos ravishda munosabat bildirish qobiliyatidir. Tarbiyachi uchun bu sifat bolalarning individual xususiyatlarini tushunish, ularga mehr bilan yondashish va samarali tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Stressga chidamlilik pedagogik faoliyatning ajralmas jihati bo‘lib, ish yuklamasi, emotsional zo‘riqish va mas’uliyat darajasining yuqoriligi sharoitida ayniqsa dolzarbdir. Ushbu omil tarbiyachining psixologik barqarorligini saqlashga va kasbiy “yonib ketish” (burnout) holatining oldini olishga xizmat qiladi.

[2] Маслоу А. Г. Мотивация и личность. — Санкт-Петербург: Питер, 2008.

[3] Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. — Москва: АСТ, 2013.

Kasbiy qoniqish esa pedagogning o‘z mehnati natijalaridan mamnunligi, kasbiy o‘sish imkoniyatlari va ijtimoiy e’tirof bilan bog‘liq. Bu jihat Frederick Herzberg tomonidan asoslangan motivatsiya va gigiyena omillari nazariyasi bilan izohlanadi.

O‘zini boshqarish qobiliyati shaxsning o‘z xatti-harakati, hissiyotlari va vaqtini samarali nazorat qila olishida namoyon bo‘ladi. Bu kompetensiya pedagogik faoliyatni rejalashtirish, ustuvor vazifalarni belgilash va kasbiy intizomni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Mazkur psixologik omillarni empirik jihatdan o‘rganish uchun tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvni talab etadi. Xususan, so‘rovnoma, psixodiagnostik testlar, kuzatuv va suhbat metodlari orqali tarbiyachilarning psixologik holati va kasbiy samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilinadi. Olingan natijalar statistik usullar yordamida qayta ishlanib, omillar o‘rtasidagi korrelyatsion aloqalar aniqlanadi.

Shunday qilib, pedagogik faoliyat samaradorligini ta’minlashda yuqoridagi psixologik omillar o‘zaro uyg‘un holda namoyon bo‘lib, ularni chuqur ilmiy o‘rganish va amaliyotga joriy etish ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot Toshkent shahridagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan 35 nafar tarbiyachi ishtirokida olib borildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi tarbiyachilarning kasbiy motivatsiyasi, vazifaga munosabati, ijtimoiy muhitni qabul qilishi hamda kasbiy rivojlanish darajasini empirik jihatdan aniqlashdan iborat bo‘ldi. Maqsadga erishish uchun 20 ta savoldan iborat mualliflik so‘rovnomasi ishlab chiqildi va u 4 ta asosiy yo‘nalishni qamrab oldi: kasbiy motivatsiya, vazifaga nisbatan shaxsiy munosabat, ijtimoiy muhit va munosabatlar hamda kasbiy rivojlanish va layoqat.

So‘rovnoma natijalari umumlashtirilib, tarbiyachilar kasbiy motivatsiya darajasi bo‘yicha uch guruhga ajratildi: yuqori, o‘rta va past daraja. Olingan natijalarga ko‘ra, 35 nafar ishtirokchidan 17 nafari (48.4%) yuqori darajadagi kasbiy motivatsiyaga ega ekanligi aniqlandi. Ushbu guruh vakillari o‘z kasbini ongli ravishda tanlaganini, ish faoliyatidan qoniqish olishini, bolalar bilan ishlash jarayonidan ma’naviy zavq his qilishini hamda mehnatining jamiyatda qadrlanishiga ishonishini bildirgan. Bu holat ularda barqaror ichki motivatsiya shakllanganligini ko‘rsatadi.

O‘rta darajaga 12 nafar (34.6%) tarbiyachi kiritildi. Ushbu guruh vakillarida kasbiy motivatsiya mavjud bo‘lsa-da, ularning ish faoliyatiga tashqi omillar, jumladan, rag‘batlantirish tizimi, ish yuklamasi va psixologik muhitning holati sezilarli ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Bu holat motivatsiyaning barqaror emasligini va uni qo‘llab-quvvatlash zarurligini ko‘rsatadi.

Past darajaga esa 6 nafar (16.9%) ishtirokchi kiritildi. Ushbu guruh vakillarida kasbiy charchoq, ishga nisbatan befarqlik, qiyinchiliklarga nisbatan past bardoshlilik hamda o‘z kasbiy faoliyatidan qoniqmaslik holatlari kuzatildi. Bu esa ayrim tarbiyachilarda emotsional “burnout”[4] holati shakllanayotganidan dalolat beradi.

Natijalar taqsimoti quyidagicha ifodalandi:

Daraja Ishtirokchilar soni Foiz (%)

[4] Маслач К., Лейтер М. П. Выгорание: профессиональный стресс и его преодоление. — Москва: Питер, 2016

Yuqori	17	48.4
O‘rta	12	34.6
Past	6	16.9
Jami	35	100

Muhokama

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tarbiyachilarning kasbiy samaradorligi ko‘p jihatdan psixologik omillarga bog‘liq. Ayniqsa:

- ichki motivatsiya,
- emotsional barqarorlik,
- empatiya,
- kommunikativ kompetensiya asosiy determinantlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, ayrim tarbiyachilarda kasbiy “burnout” holatining mavjudligi psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Umumiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, tarbiyachilarning yarmiga yaqini yuqori kasbiy motivatsiyaga ega bo‘lsa-da, qolgan qismida o‘rta va past darajadagi motivatsiya ustunlik qiladi. Bu esa maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik iqlimni yaxshilash, rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish hamda kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, olingan natijalar tarbiyachilarning aksariyati jamoaviy ishga tayyor ekanligini, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘rganishga ijobiy munosabatda ekanligini ham ko‘rsatadi. Bu esa kelgusida ularning kasbiy salohiyatini oshirish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Герцберг Ф. Труд и природа человека. — Москва: Вильямс, 2007.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. — Москва: АСТ, 2013.
3. Маслач К., Лейтер М. П. Выгорание: профессиональный стресс и его преодоление. — Москва: Питер, 2016.
4. Маслоу А. Г. Мотивация и личность. — Санкт-Петербург: Питер, 2008.
5. Выготский Л. С. Психология развития человека. — Москва: ЭКСМО, 2005.
6. G‘oziev E. G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
7. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2012.
8. Mahmudova D. A. Pedagogik psixologiya asoslari. — Toshkent: Noshir, 2018.
9. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi. — Toshkent, 2021.
10. Yusupov I. B. Ta’lim psixologiyasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015